

D. 326
M. 218501

GENERAL GR. CRAINICIANU

O LUPTĂ

PENTRU

INTREGIREA NEAMULUI

BCU Cluj / Central University Library Cluj

PARTEA I

LUPTELE DINTRE NOI ȘI ÎN ARMATA

1914—1917

BCU Cluj-Nap

RBCFG20170

BUCUREȘTI

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE «EMINESCU» S. A.

Strada Parlamentului, 2

1928

INCHINARE

Inchin aceste rânduri

*ARMATEI ROMÂNE,
care a făcut ROMÂNIA MARE, și eu
am iubit-o atât de mult.*

General CRAINICIANU

LUPTELE DINTRE NOI ȘI ÎN ARMATA

INCEPUTUL LUPTELOR POLITICE

I

România este, poate, singura țară, afară de Grecia, care în politica războiului și chiar în conducerea lui, a dat cel mai trist exemplu de neunire în fața inamicului. Zidurile Bizanțului se cletinau sub loviturile Turcilor, pe când Grecii se certau. Așa am făcut și noi!

În pragul războiului, noi, ca întotdeauna, după obiceiul strămoșesc, în loc să ne unim cu toții, ne-am războit între noi. Cași în trecut, blestemul tradițional se repetă odată mai mult spre nenorocirea noastră!

Îndată după declararea războiului mondial, se convoacă un «*Consiliu de Coroană*», neobișnuit până atunci, care nefiind legiuit, n'avea nici o sancțiune, nici pentru Rege, nici pentru guvern.

Consiliul fu ca o bombă explodată, care își asvârle țândările în toate părțile. Vulcanul

aprins în munții Sinaiei își revarsă lava arzătoare peste toată țara, care e cuprinsă de fiorii necunoscutului la răspântia cea mai grea.

Regele Carol se pronunță hotărât pentru a merge alături de Austro-Ungaria și Germania. O domnie de aproape o jumătate de secol nu fusese de ajuns spre a cimanta sufletele. Este drept, însă, că Regele Carol, cași unii Români, avea convingerea, că Germania va învinge.

Dintre căpeteniile și fruntașii politici, unii înclină către politica Regelui; alții, în majoritate, către neutralitate, fie definitivă, fie expectativă.

Faptul însemnat, însă, fu acela, că pentru prima oară, poate, *Ion I. C. Brătianu*, care reprezintă guvernul, nu se supuse îndată părerii Regelui.

În țara noastră, unde Regele nu domnește, ca în Anglia, ci guvernează prin miniștrii săi, cari devin toți «ai Majestății Sale prea plecați și supuși servitori», această atitudine a capului guvernului putea fi considerată ca o indicațiune a orientării noastre spre idealul național.

Totuși, puteau fi alte cauze: fie că armata nu era pregătită pentru un războiu european, — mai greu decât un războiu numai între Austro-Germania și Rusia, — fie că opiniunea publică trebuia mai întâiu pregătită pentru un războiu alături de Nemți și de Unguri, — fie că ne trebuia o neutralitate definitivă — fie

că se aştepta talerul mai greu al balanţei războiului.

Aci este punctul de plecare al agitaţiei din ţară şi al deslănţuirii luptelor dintre noi.

Înainte ca partidele sau frunţaşii poporului să-şi desvăluie în străinătate crezul lor, de a merge cu Aliaţii sau cu Nemţii, era momentul de a se forma un *guvern naţional, fără a se compromite secretul neutralităţii*.

Natural, era mai uşor a face războiul cu toată ţara, cu toate capacităţile ei, cu toate partidele, decât cu un singur partid. Dar la noi, soarele nu răsare decât pentru un partid!

În faţa necunoscutului, lumea se uimeşte şi tremură de îngrijorare. Ce facem? — se întreabă fiecare. Cu cine mergem şi când mergem? Aceste întrebări înlocuesc aproape «*bună ziua*». De o parte: starea sufletească a oamenilor, conştiinţele şi caracterele lor diverse, calculele şi perspectivele lor întrezărite, patriotismul unora şi dorul de strălucire a neamului; de altă parte: ambiţiunile, patimile, urele şi chiar setea de aur, — totul este pregătit pentru luptele dintre noi.

PROPAGANDA GERMANA

Propaganda germană pune vîrf la toate. Ea adună toate uscăturile din ţară şi aprinde fo-

cul. Guvernul îl întreține prin măsurile ce e nevoit să ia. Dar, el merge atât de departe, încât provoacă credința, esactă sau nu, că el proteje propaganda germană și că are intențiunea de a intra în războiu alături de Germani! Guvernul lasă chiar să treacă prin țară în Bulgaria, material și personal de războiu (străin) destinat Turciei.

Poate, că într'adevăr guvernul avea această intențiune și voia să pregătească terenul și opiniunea publică. Dar, poate că Ion I. C. Brătianu se temea, ca să nu fim atacați de Nemți înainte de timp. Poate, că voia să înșele pe Nemți, spre a-i ataca la timp prin surprindere. Poate, că voia să se arunce la momentul oportun într'unul sau celalt taler al balanței! Cine știe? Mister!

*
* * *

Dar, neunirea tuturor sufletelor, frământările și luptele aprinse în țară turburau pregătirea morală și materială a războiului și aduceau un rău imens însăși cauzei noastre.

Numai un *guvern național* putea să înlăture toate aceste rele și să evite toate ghicitorile de mai sus.

Unirea tuturor era încă absolut indispensabilă pentru cazul nenorocit al unei înfrângeri eventuale a României în războiu, când toți fiii țării, umăr la umăr și mână în mână, trebuiau să lupte și să reziste inamicului.

De aceea, chiar dela *începutul* războiului

europăean, eu am susținut formarea unui *gubern național*. Acesta era singurul mijloc de a liniști țara, de a ne păstra neutralitatea, fără bănuială în afară, și de a ne impune voința la ambele tabere prinse în războiu.

Acum, partidele politice, căpeteniile țării, oameni independenți, dela mic la mare, se învrăjbesc și se dușmănesc între ei, iar majoritatea ia poziție contra guvernului.

Partidul conservator se sparge, despărțindu-se în două tabere, dintre cari una, condusă de *Al. Marghiloman*, trece de partea Austro-Germaniei, iar alta, sub *Nicolae Filipescu*, se apropie de partidul conservator-democrat al lui *Take Ionescu*, spre a lupta împreună pentru idealul național.

Un alt partid, *naționalist*, în frunte cu *N. Iorga* și *Cuza*, precum și o grupă condusă de *Toma Stelian* luptă de asemenea pentru aceeași cauză. Alte două grupe extreme, germano-filice, conduse de *Carp* și *Stere*, duc o campanie pasionată în contra Rusiei și în favoarea Austro-Germaniei.

Ziare, reviste, broșuri, din cari unele întreținute sau vândute direct Nemților, încearcă să amestească și să rățăcească spiritele, să înlesnească și să provoace vinderea conștiințelor pe bani sau pe situațiuni.

În această pleavă, nu trebuie să se confunde oamenii de bună credință, cari din convingere și fără nici un calcul personal, au fost de partea Germaniei, dar cari, *de îndată ce noi am*

intrat în război alături de Aliați, au trecut sub drapelul țării și i-au dat ajutorul lor.

Mulți, însă n'au făcut așa.

Unii au continuat germano-filia lor, chiar după alipirea noastră la Aliați, și n'au dat nici un ajutor țării !

Alții au dezertat dela datoria către patrie, dând mâna cu inamicul!

Alții au primit dela el funcțiuni, situațiuni sau bani !

Astfel, în afară de indiferenți, s'au format două tabere: una *națională* și alta *antinațională*.

„ACȚIUNEA NAȚIONALĂ“

BCU Cluj / Central University Library Cluj

O grupă de bărbați, fruntași ai țării, din toate profesiunile și din toate partidele politice, constituiesc o grupare sub numele de «*Acțiunea Națională*», în cap cu patrioții *N. Filipescu* și *Take Ionescu*.

Scopul «*Acțiunii naționale*» era în prima linie de a forma opinia publică în favoarea războiului alături de Aliați, de a îndrepta guvernul în această direcțiune și de a contrabate și zădărnici prin toate mijloacele și cu orice sacrificiu propaganda germană în țară.

Eu nu voiam ca această grupare să împingă acțiunea sa până la voința de a răsturna guvernul și partidul liberal dela cârma țării, căci o asemenea voință, — în frigurile în cari

tremura țara și fără a cunoaște în mod pozitiv intențiunile guvernului, — ar fi fost o primejdie.

De aceea, fiind invitat să subscriu pentru a face parte din «*Acțiunea Națională*», am refuzat, deși ardeam de acelaș dor înfocat pentru liberarea fraților subjugăți.

Am primit, însă, să asist uneori la întruniri cu condițiunea, ca aci să nu se facă politică de partid, iar eu să dau numai informațiuni tehnice asupra războiului, pentru ca opozițiunea națională să nu ajungă la păreri și acțiuni greșite.

Scopul principal, ce urmăream, era să văd *Unirea tuturor*, sau cel puțin nereușita opozițiunei antinaționale, care, după convingerea mea, cu siguranță ar fi luat locul partidului dela guvern, și atunci...? peirea țarei!

In acest scop, la *Acțiunea națională*, eu arătam și asiguram necontentit, că guvernul, dacă va face războiul, îl va face acolo unde va trebui.

De cealaltă parte, pun toată stăruința și încredințez pe capul guvernului, că opozițiunea națională nu cere decât o înțelegere în chestiunea războiului.

In scopul unirei tuturor, — ceea ce ar fi suprimat dela început toată agitațiunea din țară și ar fi stins propaganda străină, — alerg și sfătuesc pe toți a găsi un mijloc de înțelegere și de împăcare.

Dar, bate vântul tuturor patimilor națio-

nale și strămoșești. Toate piedicile se pun în cale.

La un moment, *Acțiunea Națională* ia o hotărîre gravă, spre a forța guvernul de a intra în războiu. Eu prin stăruințe și rugăminți, atât de o parte, cât și de alta, reușesc a întruni pe *Take Ionescu* și *Nicolae Filipescu* cu *Ion I. C. Brătianu*, în scopul unei înțelegeri.

La întrunire, Ion I. C. Brătianu își păstrează toată mândria și intransigența sa față de opozițiunea națională și-i dă acelaș răspuns ce-mi dase mie înainte în privința ei! Cu toate acestea, opozițiunea renunță, după stăruința mea, la acțiunea proiectată.

Însă, de aci înainte orice mijloc de înțelegere și de unire, de bună voie, era exclus.

Capul guvernului nu voise unirea dela început, — cine știe în ce scop? Acum nu o mai poate voi, de teama, *poate*, de a nu descoperi inamicului planul neutralității sau al întârzierii noastre.

Este sigur, însă, că Ion I. C. Brătianu voia cu orice preț, să facă războiul *singur!* Dar mai târziu, la Iași, el a chemat în guvern (precum cerusem eu dela început) partidul democrat, iar în urmă guvernul liberal a demisionat. Atunci Regele a chemat la guvern opozițiunea antinațională, așa precum prevăzusem dela început.

Oricum ar fi însă, în istorie va rămâne scris, că Ion I. C. Brătianu a făcut războiul, fiind susținut de opozițiunea națională și combătut de opozițiunea antinațională.

Ion I. C. Brătianu, opozițiunea națională, presa patriotică (în cap cu «Universul»), poporul și armata vor fi gloria generațiunei de azi și a tuturor veacurilor în viitor.

* * *

In fața atitudinei, justificate sau nu, a capului guvernului, «*Acțiunea națională*» formează «*Federațiunea națională*», aproape cu majoritatea opiniunii publice. Ea pornește o vie acțiune, poate chiar pentru răsturnarea guvernului, prin întruniri publice și prin presă. Eu me abțin dela aceasta, căci, după cele ce știam și după toate socotelile, dacă guvernul Brătianu cădea, Coroana, la acea epocă, ar fi dat noul guvern în mâinile filo-germanilor!

INTEȚIREA LUPTELOR POLITICE

Iată poporul român ajuns la despărțirea în mai multe tabere vrăjmașe, cari se combat în pragul războiului din afară, în fața inamicului de mâine! Exemplul de patriotism al poporului francez, care a realizat «*Uniunea sacră*», în afară de orice idee de partid, nu servește la nimic!

Guvernul și opozițiunea se combat cu înverșunare în timp de doi ani. Pe lângă problema războiului, dacă intrăm sau nu în răs-

boiu, când și contra cui, lupta se aprinde și se întreține de toate urele politice și personale, de toate corupțiunile și afacerile necinstite, de tot aurul și otrava propagandei germane.

Acuzațiunile cele mai grele de furturi și de contrabande, mai mult sau mai puțin întemeiate, cad ca grindina asupra funcționarilor administrativi și în general asupra partidului dela guvern.

Din ținuturile subjugate vin Români fugari, în frunte cu *Goga* și *Lucaci*, cari nu vor să lupte pentru Austro-Ungaria, ridicând arma contra fraților lor din regat, ci să lupte în rândurile noastre cu speranța arzătoare, că România va intra în războiu în contra Ungurilor, călăii neamului nostru.

Nenorocirii, cu moartea în suflet, fără adăpost și fără mijloace, ei sunt nesocotiți de autorități, ceea ce nu s'ar putea justifica, în parte, decât prin secretul neutralității, care nu se proclamase încă *definitivă*. Se pare însă, că nesocotirea fraților noștri pribegi a mers prea departe, până la persecuțiunea lor, fiindcă ei fuseseră îmbrățișați, de «*Universul*» și de popor.

Iată hăosul în care plutia țara noastră în timpul neutralității, ca o pasăre rătăcită și amețită de vijelie.

* * *

Numai *Regele* și *Ion I. C. Brătianu* ar fi putut însenina cerul, dacă dela început ar fi

apropiat partidele politice și ar fi format un *guvern național*, compus din oamenii cei mai capabili și din toate clasele sociale. Dar, Regele Carol n'a făcut aceasta cât a trăit, iar, dacă mai trăia, ar fi chemat la guvern un partid, care ar fi intrat în războiu alături de Unguri și de Nemți!

Dela 1866, Regele Carol obicinuișe țara cu guvernarea celor două partide, chemate pe rând și regulat la putere, spre a-și asigura Tronul și liniștea sa! Aceste partide au pregătit armata și poporul pentru războiu! Ele au semănat patimele cele mai josnice și țara a cules fructele cele mai amare.

Luptele dintre noi, în timpul neutralității și al războiului, sunt o pagină neagră în Cartea neamului nostru!

* * *

Lupta mea pentru unirea tuturor mi-aduce toate atacurile și amărăciunile. Nu mă clintesc, însă, în convingerile și scopul meu. Nu părtinesc pe nimeni. În ora supremă a neamului, eu nu voi să fac politică de partid, ci politică de neam.

Dar, potrivit moravurilor țării noastre, independența mea nu place nici Regelui Ferdinand, nici capului guvernului liberal, nici «*Acțiunii Naționale*», nici celorlalte partide, din cari unele făceau politică de partid, chiar în chestiunea națională a războiului!

Era cert și pozitiv, că după înaltele ei legă-

turi și în timpul când Coroana se sbătea în grozava alternativă a războiului sau păcei, a războiului contra Germaniei sau alături de Franța, era cert, că opoziția germanofilă ar fi reușit și ar fi fost adusă la guvern.

Unii din guvernul liberal vedeau cu ochi răi asistența mea la «*Acțiunea națională*», stăruința mea pentru împăcarea și unirea tuturor, participarea mea la primirea entuziastă a generalului francez *Pau*, înapoierea decorațiilor nemțești, etc.

Toate acestea sunt considerate ca abateri dela disciplina de partid!

Alți liberali, cari luptau cași mine, precum *Toma Stelian*, *Dr. Cantacuzino*, *Leonte Moldoveanu*, etc. fuseseră deja escomunicați.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

* * *

Dar, ceeace supără, poate, mai mult pe Rege și pe capul guvernului contra mea, este propaganda aprigă ce eu duc în ziarul «*Universul*», în scopul însuflețirii poporului și armatei pentru război.

Știam, că factorul principal, arma cea mai bună de războiu, este moralul, încrederea în sine, patriotismul națiunii și al armatei. Acest patriotism, înghețat de secolii, trebuia redeșteptat. Cântam și eu cu ceilalți: «*Deșteaptă-te Române din somnul cel de moarte...*»

Deșteptarea acestui patriotism valora mai mult chiar decât cele mai iscusite calcule diplomatice, decât strategia sau politica răs-

boiului, cu atât mai mult cu cât toate secretele acestei diplomații erau bine cunoscute de contele Czernin, ministrul Autro-Ungariei la București. Faptul se dovedește prin notele publicate de acest diplomat, după intrarea noastră în războiu, în cari zugrăvește și pe Regele Ferdinand în culorile cele mai negre.

PROPAGANDA MEA DIN „UNIVERSUL“

Propaganda mea din «*Universul*» pentru războiu și alături de Puterile aliate a contribuit mult la însuflețirea poporului și a armatei. Aceasta a dat și guvernului o forță neprețuită în acțiunea sa.

Înainte de războiu, «*Universul*» se bucura de o bună reputație și avea mulți cititori și abonați. Dar, la începutul neutralității, când eu începusem să public articole în el, se aude în public, mai ales după apariția în ziar a unor păreri dubioase asupra războiului, că «*Universul*» a căzut în mrejele germane. În curând opinia publică începe a-l disprețui și cititorii îl părăsesc. Incasările se micșorează simțitor și ziarul este în pericol!

Atunci, directorul și în acelaș timp proprietarul lui alergă după mine în toate părțile. Me prinde la moșie. Me roagă, me împloră să iau direcțiunea politică a ziarului sub orice condițiuni.

În interesul cauzei războiului național, pro-

fit de ocaziune și primesc, cu condițiunea de a conduce ziarul în mod absolut liber. Totuși, proprietarul face tot ce poate pe sub mână, spre a-mi pune piedici și a me stânjeni. Citorii, însă revin, se înmulțesc și ziarul prosperează vertiginos.

Ajung, astfel, a scrie peste 300 articole în timpul neutralității și a primi saci de scrisori de felicitare din toată țara și din armată, aprinse de dorul războiului național.

* * *

Dar, reversul medaliei este mai puțin plăcut. Regele Ferdinand și Ion Brătianu nu aprobau campania mea din motive deosebite; unul, înțeles la începutul neutralității, iar altul neînțeles în urmă.

Deja înainte de mobilizare, eram destinat (fără bilet de mobilizare), să fiu espatriat, pe când alți ofițeri activi sau de rezervă, cari erau mai mult sau mai puțin germanofili, aveau fixate comandamentele lor la mobilizare. I. Brătianu îmi trimitea adesea articolele mele din «Universul» subliniate cu roșu, acolo, unde nu-i convenia.

De sigur, că dacă în timpul neutralității ar fi trăit Regele Carol, propaganda mea pentru războiul contra Nemților și Ungurilor aș fi plătit-o cu exilarea și închisoarea în insula Dracului! La noi, cași la Turci, numai capetele plecate pot trăi. Noi avem proverbul, «capul plecat de sabie nu e tăiat!»

Proverbul este credința sau învățătura poporului. Și, în adevăr, poporul nostru este cel mai plecat. El nu reacționează mai niciodată. Autoritățile și Statul sunt suverane absolute, nedrepte și tiranice, iar poporul este socotit ca «înțelept»!?

De altă parte, «*Acțiunea națională*», uitând că eu nu sînt înscris în gruparea ei și că, în orice caz, nu făceam acolo politică de partid, ci numai politică naționalistă, me înțepa adesea în gazetele sale, ori de câteori citea în «*Universul*» ceeace nu-i convenia!

* * *

Dar lupta cea mare, lupta zilnică fără răgaz și chinuitoare, aveam cu ziarele de propagandă germane: «*Gazeta Bucureștilor*», «*Moldova*», *Broșure* anonime în contra mea, etc. Invențiuni, minciuni, calomnii, chiar insulte la adresa mea! Nu eram respectat nici cât v. Busche, ministrul Germaniei, sau al lui Czernin, ministrul Austro-Ungariei, deși eu în propaganda mea eram foarte respectuos față de împărații Germaniei și Austriei, din ale căror confidențe și planuri din timpul alianței noastre cu ei, nu desvăluiam nimic noilor noștri aliați. Tot așa nu desvăluiam nimic din tot ce știam din acțiunile și ideile lui Ion Brătianu, cu care fusesem în guvern, pe când alții intimi și favoriți l'au descoperit și l'au atacat, de îndată ce s'au despărțit de dânsul! Chestiune de moralitate!

*
* * *

În Moldova, în timpul războiului și mai ales după pacea dela București cu Nemții, am suferit din partea germanofililor și a vânduților tot ce se poate imagina, un adevărat calvar.

Ei se credeau învingători, deși țara lor era învinsă! Eu, însă, aveam credința, cași la început, că în cele din urmă, Aliații noștri și noi vom învinge și am învins!

De aceea, am continuat lupta și în Moldova, cu atât mai aprig cu cât vânduții se bucurau de învingerea țării lor! Nu am încetat decât atunci, când mi s'a luat condeiul din mână și am fost aruncat de *Racowsky* în închisorile Odesei în fundul vapoarelor rusești.

Numai un scriitor mare, care a fost închis și torturat, poate descrie ceea ce acolo am îndurat! Împreună cu ceilalți Români, me așteptam din minut în minut să fiu aruncat în Mare, în fundul căreia era o pădure de schelete, având picioarele legate cu câte un pietrou.

Înainte de a fi închis, am salvat împreună cu alți camarazi, alergând prin gloanțele revoluției din stradele Odesei, 16 soldați și alți Români, închiși pe un vapor rus, cari fuseseră condamnați la aceeași soartă.

*
* * *

În fine, în «*Universul*», în tot timpul neu-

tralității am propagandat pentru a face războiul alături de Franța și de Aliații ei.

Am spus toate adevărurile. Am dat toate sfaturile. Am făcut ipoteze de războiu și am indicat mijloacele de urmat.

Am propus să se cedeze Bulgariei, săracă în orașe, o parte din Cadrilater cu orașele sale, la cari ea ținea; aceasta în scop, ca Bulgaria să nu ne atace în spate și să evităm războiul pe două fronturi simultan.

Am avut curajul față de guvern și Dinastie, în interesul lor propriu și al țării, să scriu asupra comandamentului militar, arătând condițiunile ce trebuie să îndeplinească Comandamentul suprem al Armatei și Stat-majorul general.

Toate acestea, în secret, mi se treceau în Cartea neagră, iar în față mi se făceau toate propunerile.

Am avut temeritatea, să me pronunț contra unui ministru civil la Ministerul de războiu, când în pragul războiului era vorba să se numească aci un om politic. Chiar într'o țară nemilitaristă, ca Anglia, generalul *Volsley* zicea, că este o crimă a se numi un civil la Ministerul de războiu.

In fine, mi-am permis să recomand administrațiunei războiului cea mai severă economie și cel mai riguros control în furniturile armatei, atunci când opozițiunea îi aducea cele mai grave acuzațiuni.

Eu voiam războiul cu orice preț contra Un-

gurilor, pentru liberarea țărilor subjugate, rotunjirea țării și *întregirea neamului!*

Voiam acest războiu cu orice sacrificiu, căci aveam convingerea, că Aliții vor învinge.

Nu me influențase, nici nu me încovoiasă faptul că în trecut în armată, ca șef al Marelui Stat-Major și ca Ministru de războiu, lucrasem în strânsă legătură la Viena și la Berlin cu șefii de Stat-Major ai Austro-Ungariei și Germaniei, ai căror Impărați me încărcaseră cu toate decorațiile și fotografiile lor.

Intr'una din ipotezele de războiu contra Rusiei, studiată la Viena cu șeful de Stat-Major austriac, generalul Conrad v. Hötendorf, numai grație Prințului moștenitor Frantz Ferdinand și a Impăratului, obținusem, după mari stăruințe, ca, în caz de o retragere tăiată a Armatei române din Bucovina, în caz de războiu cu Rusia, această retragere să se facă prin... Transilvania! Această reușită, ascunsă Ungurilor, mirase foarte mult pe Regele Carol.

* * *

Cu toate acestea, *Patria* înainte de toate. Patria, pe care am iubit-o cu un foc nestins, din momentul ce am înțeles cuvintele de Român, de Ungur și de Muscal.

Mi-aduc aminte de câte ori în școale priviam cu durere *Harta României* cu «ȚARILE ROMANE VECINE», figurate numai prin frontierele lor. După 1866, «Țările Române

vecine» dispărură de pe hărți, în urma cererei Ungurilor!

În 1866, ca elev în Liceul Sf. Sava, aproape de Biserica *Slătari* cu clopotnița de zid, sub bolta căreia trecătorii iscăliau plebiscitul pentru Domnitorul Carol, me duc și eu cu un pluton de conșcolari, dar iscălim *contra*, fiindcă nu era Român! Când dorobanțul, care ținea pe mese registrele legate cu lanțuri, observă îndrăsneala noastră, trimite după noi în goană soldați, dar noi puseserăm deja *Dâmbovița* din vale între noi și ei. Nu știu dacă printre noi era și micul Take Ionescu, dar fratele lui mai mare știu, că era.

Generația de atunci, care mai trăia în 1914, sau vlăstarii ei, era însuflețită de conducători și dascăli ca *Heliade, C. A. Roseti, Ion Brătianu, Ion Ghica, Laurian, Maxim, Maiorescu și mulți alții*, cari făceau mai mult *politică națională*, decât cea de mai târziu sau cea de astăzi. Nu mai vorbesc de pleiada de Români de peste Carpați, cari ardeau vecinic candela liberărei și întregirei neamului.

Socotiam generațiunea de atunci și altele următoare, în frunte cu *N. Filipescu, Take Ionescu, Istrati, Delavrancea, Cantacuzino, Goga Lucaci, etc.* ca o magazie de pulbere, căreia nu-i trebuia decât o schinteie, ca să sară în sus și a sărit.

*
* * *

În 1869, mare bătălie între conservatori și

liberali, cari erau în opoziție și știau cum să facă opoziție sub conducerea lui I. C. Brătianu dela Florica.

Ungurii călcaseră frontiera noastră într'un punct din Carpați. Guvernul conservator era încărcat de acuzări și lovituri din partea opoziției. Până și copiii se aprindeau în contra Ungurilor!

Eu, dintre aceștia, fac o piesă în versuri, intitulată «*Transilvania*». În vacanță, plec cu o secție de *cercetași* la Pitești și acolo se joacă imediat piesa la *Teatrul lui Anestin*. Liberalii sunt în păr!

La sfârșit, nu mai ieșim pe uși, ci pe sub scenă și pe ferestre! Poliția toată răstoarnă scena și stalurile și aleargă după autor și cercetașii lui. Eu sar dela al II-lea etaj dintr'o casă și me pomenesc noaptea dus de un liberal la via lui *Ion Brătianu la Florica*. Stau acolo ascuns, cași ceilalți în alte părți, 2—3 zile și citesc piesa marelui patriot.

*
*   *
*

Încă dela 1873, ca ofițer până la general, de câteori călătoriam peste frontieră, priviam cu durere colinele Banatului, Ardealului și Bucovinei sub jugul unguresc și nemțesc. Unde vedeam o trupă de soldați, chiar pe câmpul de exerciții, me opream și, când auziam vorba românească și vedeam Români în

uniforma ungurească, me cuprindeau toți fio-
rii și visam visul moștenit din Mehedinți.

Ca locot.-colonel am făcut în trei ani, călare sau cu trăsura, studiul întregii frontiere a munților dela Orșova până în Bucovina și a Prutului dela Dunăre până în Bucovina.

Când apoi am văzut, în timpul neutralității, precum am arătat în «*Universul*», că 600 milioane Aliați au să lupte contra a 200 milioane, ale căror armate și mijloace le cunoșteam, am strigat, că Aliații vor învinge și au învins!

Iată mobilul propagandei mele, oricari ar fi fost intențiile Regelui, sau ale guvernului său.

POLITICĂ MILITARĂ ÎN TIMPUL NEUTRALITĂȚII

Ocuparea de trebile militare este *politica militară* a armatei. Cași politica generală a țării, ea suferă de influența intereselor personale, cari predomină pe toate celelalte.

Și, când politica partidelor politice se amestecă în politica militară, precum și vice-versa, atunci se face *politică* în armată și steaua ei a apus.

Primul microb al acestui pericol, mai ales la noi, este un civil în capul *Ministerului de războiu*.

De obicei, la noi, aceasta a fost o politică civilo-militară, sugerată, fie de un om politic, fie de un militar calculat și interesat. Un

esemplu am avut în 1909, când 9 luni un avocat a stat în capul Ministerului de războiu, deși deja atunci începuse a miroși a praf de pușcă.

În 1910, eu, ca ministru, în goană mare, zi și noapte, în țară și în străinătate, abia am putut agonisi unele tunuri, munițiuni și mitraliere, ce nu aveam de loc, bucătării și cupatoare de campanie, echipament nou de războiu, etc.

În anul 1913—1914, în care se consumase mult material în Bulgaria, — material sporit de Nicolae Filăpescu, — pregătirea armatei stagnează, deși eram în pragul războiului mondial!

BCU Cluj / Central * University Library Cluj *

Până la 1916, la mobilizarea noastră, toată pregătirea de războiu a armatei, în lipsa ministrului de războiu, se încredințează și se concentrează în mâna unui singur om! El nu avea nici experiența războiului, nici nu condusesse trupe în timp de pace. Trebuia să fi fost un geniu, ca să poată face față enormelor dificultăți ale pregătirii de războiu, mai ales în țara noastră, atât de săracă în toate.

Dar el calculase, că, în caz de reușită, numai el avea pe viață toate drepturile și prerogativele în această țară. Se închisese într'un turn — de cristal — pentru spionii străini. Nu primia pe nimeni și fugia de contactul oricui.

Nu consulta pe nimeni și nu asculta pe nimeni. În afară de câțiva ofițeri tineri, nici un general și *nici chiar Marele Stat-Major nu știau nimic din pregătirea armatei!!*

Se numise și se menținea la Marele Stat-Major un general de paie, care, de desperare, la mobilizare, și-a sburât creerii! Această numire intra în calculele politico-militare (de interes personal) ale cuiva.

* * *

Astfel, intrarea armatei noastre în războiu a fost inaugurată cu sinuciderea șefului ei de Stat-Major general! O adevărată tragedie! Un adevărat semn rău pentru războiul nostru! Inimicii noștri trăgeau deja o concluzie încurajatoare: armata română intră în războiu, fără un șef de Stat-major, pregătit mai dinainte! Era primul punct câștigat, — și cu atât mai prețios cu cât nu se numește imediat un alt șef de Stat-major! Eu propusesem deja câteva nume Ministrului de războiu, dar propunerea mea nu convenia altcuiva. Pentru mine, însă, aceasta era o dovadă, că eu eram departe de orice idee de politică militară personală, în timpul când vijelia se apropia de țara noastră.

Deosebit, în Marele Stat-major, Consiliul superior de războiu nu funcționa, iar generații mai de frunte erau ținute departe de Ministrul de războiu, care devenise invizibil și izolat.

* * *

La un moment, se simte nevoia, ca eu să fiu espulsat! Scrierile mele, sfaturile mele neliņișteau și tulburau Ministerul de rășboiu, care le credea în stare să-i sfărame proiectele.

Se votase o sumă de câteva sute de milioane pentru armată. Ministerul îmi propune să plec în Europa, în America, oriunde, *ca să cumpăr material de rășboiu!*

Am refuzat.

Preferiam să lucrez în țară, iar nu în misiuni bănoase; de exemplu, la fortificarea *Dobrogei*, astfel, ca, între Dunăre și Mare, Bulgaria să găsească tranșeele din Apus. De asemenea, la fortificarea tuturor pozițiunilor din regiunea muntoasă, pe cari le studiasem cu 25 ani înainte, și unde, în adevăr, în rășboiu, am avut lupte de rezistență, fără sprijinul fortificațiilor. Deși am reamintit studiul meu, care zăcea la Marele Stat-Major și am cerut aplicarea lui, în timpul pregătirei, totuși Ministerul nu a auzit și nu a văzut.

* * *

În planul său, Ministerul, în locul Marelui Stat-Major, prevedea numai ofensiva victorioasă, dar nu și defensiva nenorocoasă. De aceea, inamicul a pătruns în țară pe toată frontiera Carpaților și, apoi, în câteva zile, a străbătut țara în lung și în lat, fără nici o piedică defensivă. Slabele lucrări, făcute dealun-

gul frontierei, erau numai pentru trupele de acoperire ale *ofensivei*.

Refuzând misiunea, eu am continuat mai departe acțiunea mea independentă la «Universul».

Nu trece, însă, mult timp și, pentru a doua oară, mi se propune a părăsi țara, spre a pleca în Rusia. Ministrul nostru la Petrograd, care se afla în Capitală, este trimis să-mi esplice importanța misiunii. «*Ea consta în a vedea armata rusească!*»

Eu cer a mi se defini mai bine misiunea: de exemplu să schițez în Rusia proiectul unei *convențiuni militare* de cooperare pe baza planului de campanie.

Eu ceream *150.000 Ruși la frontiera Dobrogei, 100.000 la frontiera Moldovei cu artilerie grea, munițiuni, mitraliere, aeroplane și tot materialul trebuincios, strâns în Basarabia și gata a intra la timp în țară.*

Dar, precizarea misiunii mele, într'un fel sau altul, nu este acceptată, *căci în fond scopul era numai îndepărtarea mea.*

Atunci, am refuzat.

* * *

Peste câțva timp, sunt vizitat de d. *Vintilă Brătianu* și de *generalul Iliescu*.

Ei aduc harta concentrării armatei noastre. De la început și cu o abilă introducere, mi se oferă la mobilizare *Stat-majorul general al armatei* cu *generalul Iliescu* ca ajutor.

Era o simplă *undită*, pentru ca să nu mai

scriu și să nu mai cer funcționarea Marelui Stat-major și altele!

De aceea, trec repede la planul de campanie și exprim părerea, că la acea epocă concentrarea armatei noastre principale s'ar face pe Olt.

Austro-Germanii invadaseră Serbia și se înfundaseră în munții ei, cu Dunărea în spate. Comunicațiile lor în Banat și pe Dunăre cu Serbia, Bulgaria și Turcia ar fi fost amenințate de o concentrare a noastră în regiunea Oltului, iar Rușii în Moldova.

Ziarul «Morning-Post» a scris mai târziu (reprodus de «Viitorul», că: «Criticii militari «unguri își exprimau mirarea, că Românii nu «au încercat mai întâi să întrerupă linia Berlin-Bagdad.

«Germanii se temeau chiar foarte mult, că «Românii, după sosirea trupelor rusești în «țară, vor încerca primul lucru să dea lovitura pe linia ferată între Belgrad și Sofia «în direcția Niș. Atunci Bulgaria ar fi fost în «mâinile Românilor, ne mai având de unde să «se aprovizioneze». (A. T. Engl.).

De altă parte, niciodată masivul Transilvaniei nu trebuia luat în piept, până ce spatele nu era complet asigurat.

Concentrarea armatei noastre preceda concentrarea inamicului în Transilvania (precum s'a dovedit în urmă) și deci, noi îi impuneam lupta pe frontiera ce alegeam.

Transilvania se putea cuceri ori-unde: spre

Vest, spre Nord, sau spre Sud, cum am scris mai înainte.

Capitala țării ar fi rămas departe de lovitura decisivă a inamicului, iar nenorocita formă strategică a României ar fi fost mai puțin simțită.

În orice caz, marea lege ce-și impusese Ion Brătianu, «*esistența țării înainte de toate*» ar fi fost asigurată.

POLITICA MILITARA LA MOBILIZARE

La 14 August 1916, se decretează mobilizarea.

Armata pleacă la războiu, *văduvă de un șef de Stat-major*, numai cu un sub-șef, generalul Iliescu, și cu un Stat-major compus din câțiva ofițeri tineri. Împăratul Wilhelm lua și pleca chiar la manevre cu foști generali experimentați și nepărtinitori, deși avea la armată cel mai strălucit Stat-major.

Comanda armatei noastre se încredințează, direct și efectiv Regelui, în loc ca Regele, sub răspunderea guvernului, să delege comanda unui general din cadrele active ale armatei.

Aceasta a fost o mare greșală, ale cărei urmări grave pentru armată, țară și Rege, numai istoria adevărată a viitorului le va descoperi și comenta.

Comanda armatelor de către Suveran, în timpurile moderne, este o rămășiță a timpu-

rilor vechi cu Suverani autocrați. În orice timp însă, aceasta s'a întâmplat mai mult atunci când unii Suverani se născuseră generali, ca un Alexandru Cel Mare, un Anibal, un Cezar, un Frederic II, un Napoleon, etc.

Astăzi, Suveranul constituțional împreună cu guvernul responsabil numește ca comandant un general din armată. Acesta, împreună cu șeful de Stat-major, conduce operațiunile armatei, fără nici o altă ocupare sau preocupare, fiind singur responsabil de toată acțiunea sa.

Astăzi Suveranul constituțional nu are nici o responsabilitate. Atunci cum se împacă sarcina de Comandant responsabil cu aceea de Suveran neresponsabil?!

În prima parte a războiului, sub-șeful său de Stat-major a lucrat după ordinele Regelui. Cu toate acestea, lumea, care a intervenit până la Rege, a făcut răspunzător pe generalul Iliescu și l'au condamnat fără judecată, luându-i postul și înaintarea.

De ce?

Pentru că Comandant era Regele, și lumea n'a îndrăsnit.

Faptul este, că armata noastră a fost bătută și supusă la o pace separată și dezastruoasă.

Comandantul ei suprem trebuia să fie *un simplu muritor răspunzător*, care să fie judecat de «*Capul Armatei*» și de guvern.

Iată ce însemnează în Constituție cuvintele că «*Regele este capul armatei*». El judecă și

sanctionează, fără nici o răspundere, în timp de pace sub răspunderea Ministrului de războiu, iar în timp de războiu sub a acestuia și a Comandantului armatei delegat.

Așa dar, Regele constituțional nu poate fi comandant, căci el nu este răspunzător, pe când în armată orice grad ierarhic sau comandant are drepturi și datorii, pe cari le exercită el direct și personal sub răspunderea sa.

Aceasta este motivul pentru care în Constituție nu se zice, că Regele este *Comandantul* armatei, ci simplu și empiric «Capul Armatei».

Este înțelept să fie așa, căci Regele nu poate sta în două ipostase: el să dea ordine cum să opereze armata, iar altul să plătească cu onoarea! BCU Cluj / Central University Library Cluj

În războiul din urmă, nici Regele Angliei, nici Președintele Franței, nici Împăratul Austriei, nici chiar Împăratul Germaniei, etc., n'au comandat armatele. Prin urmare, contrar literei și spiritului Constituției, Regele nostru s'a numit comandant și a exercitat direct și efectiv comandamentul Armatei.

Această greșală a spus pe Regele țării și Dinastia la *dezastrul dela Turtucaia, la respingerea armatelor din Transilvania, la dezastrul dela Argeș.*

Aceste crude lovituri au încheiat întâia fază a războiului și au adus pacea dela București!

Dacă Regele s'a năpustit, justificat sau nu, asupra unor generali, el era în drept, fiindcă

era comandant, dar s'a încărcat cu o grea răspundere în fața dreptăței și a istoriei.

* * *

La mobilizarea decretată, mai toți generații de rezervă, unii chiar mai în vârstă decât mine, sunt chemați și primesc comandă din prima zi. Eu, numai peste câteva zile sunt chemat la... Palat!

Deși lipsit de calități reprezentative, ca un soldat pătit și muncit din greu în armată, Regele îmi propune să plec în Franța, spre a reprezenta acolo armata noastră!

Pentru a treia oară, prin urmare, se încerca depărtarea mea din țară, *pentru că cei trei factori conducători ai armatei se posomorâseră de scrierile mele din timpul neutralității. Acum ei nu mai voiau, ca eu să văd cu ochii ceeace se va petrece în războiu!*

Această dorință le era atât de mare, că au pus chiar pe Regele, ca să-mi facă propunerea, în loc să-mi fie făcută de Minister.

Aproape o oră rog și implor pe Rege, ca să fiu lăsat în țară, chiar fără nici un serviciu militar. Eu suferiam de dureri adânci de familie și nu puteam face figura veselă printre străini. Apoi preferiam să văd cu ochii mei la războiu pe soldatul român, pe care îl îngrijisem și-l instruisem cu un devotament patriotice nemărginit, o viață de 45 de ani.

Deși refuz onoruri, decorațiuni, aur și traiu bun în Franța, totuși Regele pune multă stă-

ruință și, în cele din urmă chiar supărare, pentru ca să plec. Aceasta me miră foarte mult și me convinge, că scopul era exilarea mea din țară de către alții!

Cu orice preț, se voia la M. C. G., ca eu să nu văd de aproape operațiunile sale de războiu!

Eu, cași alții, cari am albit învățând în școale, în cărți și pe teren, mirosind chiar praful de pușcă la *Plevna și Vidin*, credeam cu adâncă convingere, că, de cât în Franța, un mai mare serviciu aș fi adus în țară, fie ca consilier la Marele Cuartier, fie ca legătură cu diferitele grupări ale armatei pe teren. Așa se face în Germania, pe care de mult și în multe trebuia să o imităm.

Cu toate acestea, primind, imediat după eșirea dela Palat, doue scrisori dela Primul-Ministru, încep a me pregăti pentru plecare în Franța.

DUPA TURTUCAIA

Se întâmplă, însă, înainte dezastrul de la *Turtucaia*, care cade ca un trăsnet din senin și înroșește paginile istoriei noastre militare.

Mai mulți generali comandanți, unii vinovați, alții nu, sunt ridicați din comanda lor.

Panica dezastrului coprinde Capitala, care găsește, că dacă măsurile de rigoare s'au ridicat atât de sus, de ce nu s'ar ridica și mai sus,

numai cu o treaptă, la Marele Cuartier general!

Pe drept, ori pe nedrept, toată lumea acuză pe *generalul Iliescu*, care simte și plănuiește, pentru orice eventualitate, a-și păstra locul vacant în Franța, ca reprezentant al armatei, care acum era ocupat de mine din ordin.

Atunci, imediat contra-ordin. Generalul Averescu, care abia luase comanda Armatei II-a din Transilvania, este mutat la Armata din Dobrogea, iar eu, chiar în ziua de plecare în Franța sînt oprit și numit în locul lui la Armata II-a.

Dar înfrîngerile și retragerile se țin lanț în Dobrogea, și panica continuă în Capitală cu temerea tuturor, precum și a Marelui Cuartier general, că Bulgarii vor trece Dunărea și vor ataca Bucureștii.

Înainte de a pleca în Transilvania, eu afirmasem deja Regelui, că aceasta nu se va întâmpla, pînă ce Dobrogea întregă sau cea mai mare parte din ea nu va fi cucerită de Bulgari.

În fața acestei situații, se convoacă la Marele Cuartier general un Consiliu de războiu. Eu nu pot lua parte, fiind reținut tocmai în luptele, cari au adus ocuparea Făgărașului și a altor localități de pe malul drept al Oltului în Transilvania.

Atunci primesc ordin, ca să-mi dau părerea în scris, odată cu acel al Consiliului asupra situațiunei create după Turtucaia și a măsurilor de luat.

Răspund prin raport, mai întâi, *că niciodată Bulgarii nu vor trece Dunărea, până ce armata rusă-română din Dobrogea nu va fi desființată, ceeace s'a întâmplat.*

Propun apoi între altele: *să se suspende ofensiva în Transilvania; să se dea o lovitură de măciucă în Dobrogea; în fine, să se facă, dacă e posibil, o demonstrațiune de trecere a Dunărei în spatele inamicului.*

În acest Consiliu, părerile generalului Averescu, fără se le cunosc, au fost:

1. Să se oprească temporar ofensiva în Transilvania, retrăgându-se armatele pe linia trecătorilor;

2. Să se efectueze o trecere peste Dunăre în spatele inamicului, în timp ce armata generalului rus din Dobrogea îl va ataca de front.

În acelaș consiliu de războiu, generalul Prezan a propus, ca să se continue ofensiva în Transilvania, după planul primitiv.

Precum se vede, părerile mele și ale generalului Averescu în Consiliu, au fost aproape aceleași.

Trecerea Dunărei dela Flămânda ar fi avut un efect decisiv, dacă se făcea la timp, adică îndată după 2 Sept. (ziua Consiliului dela Buftea), cam pe la 6—11 Sept. Dar la 17 Sept. când M. C. Gl. a ordonat trecerea, era prea târziu, căci între timp intervenise înfrângerea depe Olt a Corpului I Arm. Se trimisese tardiv Arm. II-a la 14 Sept. în ajutorul C. I Arm. iar nu la 11 Sept. *cum cerusem eu cu telegrama No. 271.* Deci la 17 Sept.

nu mai era cazul a se mai încerca trecerea dela Flămânda, căci după 11 Sept., singurul lucru ce era de făcut era de a întări imediat Arm. II-a și a lua o contra-ofensivă cu Arm. II-a și Arm. de Nord, rupând Arm. IX-a germ. de sub g-lul Falkenhaym, ce lupta cu fața la Sud de Sibiu, de Arm. I-a Austro-Ungară, care lupta cu fața la Est. În asemenea caz Falkenhaym ar fi fost bătut.

* * *

Ca urmare logică a situațiunei create armatei noastre prin dezastrul dela Turtucaia, se impunea în Transivania o defensivă absolută pe toate fronturile, sau, în caz contrar, a se părăsi Dobrogea și a se menține inamicul numai la Dunăre. Nu s'a făcut, însă, nici una, nici alta.

Me așteptam din zi în zi la un ordin de retragere a armatelor înaintea trecătorilor munților, cu stăpânirea unor puncte înaintate importante, ceea ce ar fi asigurat o lungă și deplină rezistență, până la momentul oportun.

Dar în loc de aceasta, Armata II-a, de sub comanda mea, și cea de Nord (general Prezan) micșorate cu mai multe Divizii, primesc ordin, ca să ia ofensiva și să se îndrepteze către. . . . Budapesta!

După întinse marșuri și lupte, aceste armate sunt în cele din urmă respinse de inamic spre fruntariile țării. Armata II-a, ca și Armata I-a din Oltenia, cari cădeau natural în

direcțiunea de marș strategic al inamicului spre Muntenia și Oltenia, țintind Capitala și Dunărea, sunt în special atacate în majoritate cu trupe germane și cu artilerie grea.

*
*   *
*

Deja sub impresia panicei produse de dezastrul de la Turtucaia și a temerei trecerei Dunărei de către Bulgari, Capitala începe acum a se îngrijora și despre Nord.

Moldova și Oltenia erau departe de București, și loviturile date de inamic în aceste regiuni, încă mai dinainte, nu prea emoționau Capitala!

Dar la auzul retragerii armatei a II-a între *Făgăraș* și *Brașov*, Capitala (care cunoștea bine Valea Prahovei și drumurile frumoaselor preumblări dela Brașov) se teme acum și din această parte, deși distanța destul de mare și apărarea în munți o asigurau pe deplin.

Unii politicieni, militari de rezervă, mobilizați la diferite servicii, cari, fără a fi miniștri sau foști miniștri, voiesc totuși să-și dea o importanță ministerială în trebile Statului și chiar în conducerea armatelor, fug la prietenii lor la marele Cuartier sau în București, unde fac și prefac strategia comandanților.

«Generalii sunt cei mai nenorociți oameni, — zice generalul Berthaut, — căci ei sunt «judecați de primul venit, profan sau gazetar,

«care nu știe să comande nici un pluton! Ci-
 «vilii pot să înțeleagă ceva din toate științele
 «vieții curente, dar nu înțeleg nimic din știin-
 «ța războiului. Insuși Napoleon se temea de
 «civili la armate, căci *«ei scriu prea multe
 «prostii la Paris»*, zicea el. După experiența
 făcută, «Napoleon îi gonește de la armate, *ne-
 voind ca prostiile lor să fie scrise de «pe câm-
 pul de războiu la profanii din Capitală»*.

Dar, nenorocirea devine și mai mare, a-
 atunci când informațiunile și judecarea ope-
 rațiunilor unui general în războiu vin din
 partea unor militari sau foști militari, cari
 sunt vrăjmași personali ai acelu general. A-
 atunci, chiar căpeteniile politice ascultă afir-
 mările lor și le dau crezământ.

Calamitatea, care rezultă din veștile și po-
 veștile, din intrigile și țesăturile vrăjmașilor,
 este influența ce aceste clevetiri eserecită asu-
 pra unui Stat-major începător, care nu are
 încă experiența și călirea războiului.

Istoria militară ne arată numeroase eșem-
 ple, în cari Capitalele țărilor au influențat
 asupra guvernului și a Comandamentului su-
 prem și au adus pierderea atât a generalilor,
 cât și a războiului însuși.

La aceste eșemple se adaugă acum acelea
 ale Rusiei și României.

«In Franța, *generalul Foch* căzu către fine-
 «le anului 1916 aproape în disgrația guver-
 «nului, din cauza calomniilor vrăjmașilor săi.
 «Generalul Joffre abia putu să-i încredințeze
 «Biroul de la Senlis.

În acelaș timp, tot așa era săpat și comandantul de căpetenie al armatei, *generalul Joffre*, care mai târziu fu înlocuit cu generalul Nivelles. «*Acest fapt era o nedreptate dublată de o greșală*» — zice Raymond Recouly, în cartea sa despre *generalul Foch*. În cele din urmă, acesta ajunge comandantul armatelor aliate și câștigă victoria finală.

*
*   *
*

Generalul *Iliescu* vede, că furtuna se ridică mai întâi asupra capului său, ca și după Tur-tucaia. Căpetenii politice, reprezentanți ai țării se duc și pun la Marele Cuartier chestiunea unui generalisim sau cel puțin a unui alt Șef de Stat-Major. Generalul *Averescu* este propus pentru unul sau celalt loc.

Atunci, generalul *Iliescu* aruncă leșt, pentru ca balonul său să se ridice d'asupra furtunei.

El reîntoarce la Armata II-a, în locul meu, pe generalul *Averescu*, pentru ca acesta să nu-i ia locul la Stat major, sau să devină generalisim.

Eu mă prezint Regelui la Marele Cartier, unde erau de față Principele moștenitor și generalul *Iliescu*.

Aproape o oră espun pe hartă toate operațiunile și situațiunile Armatei a II-a, însemnate chiar în timpul petrecerei lor. *Din când în când, Suveranul pare surprins și privește repede spre ajutorul său*.

Nici o observațiune, nici o critică, numai, că a auzit despre o impresionabilitate a ofițerilor mei de Stat-Major la telefon. La aceasta eu răspund, că era de sigur o îngrijorare naturală într'o retragere silită de inamic, iar nu ordonată de mine.

Din parte-mi, am încheiat, că trupele mele au atacat și au rezistat cât au putut, fiind lipsite de toate. Tunurile noastre puteau trage 20 lovituri pe minut, dar din lipsă de munițiuni, trăgeau o lovitură la 20 minute, din ordin de sus!

În urmă, sunt numit inspector general al armatei prin:

«Inalt ordin de zi» No. 5 din 27 Sept. 1916.

Generalul de divizie Crainicianu Gr. se numește inspector general al Armatei, fiind însărcinat cu stabilirea legăturilor dintre Marele Cuartier General, armatele de operațiuni și toate formațiile de pe teritoriu.

Dat astăzi la Marele Cuartier general 27 Sept. 1916.

FERDINAND

p. Șeful Statului-Major al Armatei

General D. ILIESCU

Monitorul Oficial din 30 Sept. 1916.

* * *

Este important de notat, că acum generalul Iliescu nu me mai trimite în locul destinat, cu o lună înainte, în Franța, pentru că, precum am arătat, își păstra locul acesta pentru

sine, unde s'a și dus, când a fost înlocuit la Marele Cuartier.

În suferințele mele de familie și de nenoroc, n'am avut cel puțin norocul să mor ca un tânăr ofițer, nici pe frontul Armatei a II-a, nici pe al celorlalte armate ce inspectam și unde într'adins me espuneam.

Astfel, am continuat până la 1918, când ca deputat am fost demobilizat, împreună cu ceilalți deputați, chemați la Parlament.

De asemenea, prin reducerea armatei pentru refacerea ei în Moldova, s'au demobilizat mai toți generalii de rezervă, dar aceștia fără diurne și fără căminele lor din teritoriul ocupat, fiind lăsați pe drumuri, în timp ce foarte mult ofițeri din activitate ocupau posturi sedentare, iar nu pe front!

MARI NEDREPTĂȚI ÎN ARMATA

Așa s'au petrecut lucrurile în armata noastră, chiar în timp de războiu, întocmai ca într'o catastrofă, într'un incendiu, într'un naufragiu, în care cei mai tariucid pe cei mai slabi, spre a se scăpa pe ei.

Războiul dintre noi în societatea civilă și în armată, cu toate intrigile, calomniile, clevetirile, persecuțiile și resentimentele personale și politice au continuat și pe câmpul de războiu în fața inamicului!

Și Regele, neresponsabil după Constituțiu-

ne și neinvestit cu nici o lege de drepturi și îndatoriri militare, este scoborât și chemat să confirme și să acopere patimile tuturor!

Astăzi, o omenire întreagă, într'o Mare de sânge, luptă contra nedreptăței războiului. Și noi, înșine, cari ne plângem și suferim de grozăviile lui, făptuim totuși toate nedreptățile pe toată scara erarhică a societății. Vai! ce va fi atunci când această scară se va întoarce cu josul în sus și josul va face dreptate?

În armată, a lua mai dinainte o măsură, fără a formula mai întâiu un motiv, este contrar tuturor regulamentelor militare. În judecata civilă, a da o sentință, fără a asculta partea opusă, este o *nelegiuire*.

«Când se lovesc șefii, — scrie un ziar în «*Franța* — este bine, este moral, ca măsura să fie francă și formal motivată. Trebuie, ca o procedură dreaptă și limpede să dea prealabil ofițerului mijlocul de a se apăra».

Este destul, să amintesc cazul generalului Cristescu căruia în ajunul bătăliei victorioase, pregătită de el la Mărășești, i s'a luat comanda pe nedrept.

Noi am intrat în războiu contra formulei barbare: «că forța primează dreptul». Atunci, noi înșine trebuie să ne însuflețim și să ne conducem de legea opusă, că «*dreptul primează forța*».

Noi înșine trebuie să practicăm ceea ce cerem de la alții. Altminteri nu suntem drepti și vom fi învinși, căci, «*sunt multe reveniri pe lume*» — zice d. Iorga, — și la fiecare lo-

«*vitură ne va suna mângâetor la urechi versul scripturei: a coborât Domnul din scaunul lor pe cei puternici și a ridicat pe cei «umili».*

* * *

Este sigur, că țara noastră nu este țara dreptăței.

Ca exemplu, este destul să amintesc, că cei mai de seamă oameni ai neamului nostru au fost toți, rând pe rând, huliți și nedreptățiți. Toți au fost tratați ca nepatrioți, incapabili, necinstiți, hoți, trădători, etc.

Este iarăși sigur, că România nu este nici țara reparațiunilor, precum este de exemplu Franța, care este țara «*drepturilor omului*» și chiar a «*drepturilor națiunilor*».

Aci, pentru dreptatea unui singur om, nevinovat sau condamnat, în mod neregulat, societatea întreagă s'a ridicat și a protestat. Oameni însemnați, guverne și președinte de Republică au căzut pentru dreptatea lui.

La noi, societatea, fie din lipsă de cultură, fie din nepăsare și nesolidaritate socială, privește cu indiferență, — unii chiar cu plăcere —, la focul nedreptăței, care arde pe alții. Nimeni nu se ridică și nu ia în mână o cauză dreaptă, nimeni nu se revoltă și nu luptă pentru dreptatea altuia!

Această indiferență și nepăsare a societății noastre, față de nedreptăți, s'ar putea chema o *lașitate socială*. Aceasta a adus în țara noas-

tră atotputernicia autorităților și a guvernelor. De dânsa nici baia de sânge, în care ne-am scaldat, nu ne-a vindecat!

Enorme nedreptăți și chiar crime s'au comis în armata noastră în timpul războiului. Aceasta, din lipsă de seriozitate și de severitate către sine în îndeplinirea drepturilor și îndatoririlor militare.

* * *

Un exemplu: s'a împușcat pe front un locotenent de rezervă, care în urmă s'a dovedit nevinovat! El ar fi lăsat 6 copii orfani!

Pe toate fronturile, mii de soldați au fost condamnați, iar alții împușcați, fără să fie judecați!

În înaintări, decorări, mutări, luări de comandă, etc. la Marele Cartier general și la alte Cartiere, a fost un lanț nesfârșit de nedreptăți, o urgie neauzită de favoruri, de o parte, și de asupriri, de altă parte!

În principiu, trebuie o severitate de fier în armată, în darea pedepselor și recompenselor. Dar severitatea trebuie să se bazeze absolut pe *dreptate*.

Intr'adins și totdeauna cu durere, eu însumi am fost sever în armată, pentru întărirea disciplinei și ridicarea moravurilor oștirii în vederea războiului. Sus de tot cei buni și jos cei răi.

Am început, însă, cu severitatea către mine însumi. N'am căutat popularitatea, ci sacrifi-

ciul în îndeplinirea datoriei. Zic sacrificiu, căci am suferit mult din această cauză. Am văzut chiar arma în pieptul meu de către unul din cei ce rușinau armata și schingiuiau sau furau pe soldat!

În 1913, în Campania din Bulgaria, am pedepsit de două ori sever pe fiul primului Ministru, amic al Regelui Carol, pe fostul colonel de tragică memorie. Odată, a luat-o peste câmpii în altă direcție cu avantgarda și a lăsat Divizia fără avantgardă! A două oară a plecat cu regimentul înapoi spre Plevna! Il cântărisem.

La întoarcerea în țară, Regele Carol, în urma reclamației mamei ofițerului, m'a chemat la Sinaia și după masă mi-a aplicat o severă observație, — nedreaptă!

Iată sacrificiul superiorilor serioși și severi în îndeplinirea datoriei lor. Căci, aceluși pe care-l pedepsești odată, oricât de drept, nu te mai iartă niciodată. El te sapă chiar în războiu prin propagandă calomnioasă și odioasă.

În timpul neutralității, se știa ce acțiune nefastă desfășura acest ofițer contra idealului național, ca și un altul, atașat militar la Atena, unde Regele Greciei îi făcea școală filogermană!

Am cerut generalului *Iliescu*, ca să-l recheme imediat, dar a întârziat 3 luni, iar în războiu a dat comanda de unități și unuia și altuia, precum și la mai mulți alți ofițeri (chiar generali), în loc să-i fi trimis înapoi la frontul lui. Am avut însumi cazul unui ofițer

pe front, care fulgera contra capului guvernului și făcea propagandă filo-germană printre ofițerii ce comanda.

O LUNĂ IN TRANSILVANIA

După dezastrul din Dobrogea și schimbările drepte sau nedrepte făcute în comandamente, urmează, — după primele succese, — înfrângerile Armatei I-a (generalul Culcer) în munții Olteniei, cu întoarcerea și tăierea Corpului I-iu de Armată de către inamic, la Olt.

Marele Cartier general operează și aci, în comandamente schimbări numeroase, una după alta, numai la interval de zile!

Dar, Armata I-a apăra o frontieră de peste 200 km., iar Corpul I-iu de armată era departe și izolat de Armata sa la peste 70 km.

În rândul al treilea și după succesele dela început, vin respingerile Armatei a II-a și ale Armatei de Nord.

După succesele Armatei mele la început și apoi cele dela *Făgăraș*, *Porumbac* și *Baranyhut*, ea pierde bătăliile dela *Perșani* și *Brașov*, fără însă a părăsi teritoriul inamic și luând poziții de rezistență înapoia liniei *Brașovului*, la gura defileurilor.

Cași Armata I-a, atât Armata II-a, cât și cea de Nord (numai cu câte 3 divizii) aveau a apăra frontiere întregi, a ocupa sectoare de peste 200 km., cu intervale de 40—50 km., a

rezista, în fine, pe fronturi de luptă de 30—40 km., adică de 3 la 4 ori mai mari decât se convenia. În total, 700 km. de întindere, ceea ce ar fi cerut pentru apărare (prin comparație) un efectiv de peste un milion de oameni, numai pe frontiera Carpaților!

Cu forțele noastre și mai ales cu armamentul nostru, nici Regele Frideric, nici Napoleon (dacă ar fi adoptat războiul de frontieră) n'ar fi rezistat o zi mai mult decât a rezistat Regele Ferdinand în Transilvania!

Dar cine credeți, că a pierdut aceste bătălii? Generalii, iar nu Marele Cartier general!!

*
*
*

•BCU Cluj / Central University Library Cluj

După o vorbă eșită din gura unui amic al generalului Iliescu, s'a zis, că *Armata a II-a ar fi rezistat prea puțin în Transilvania!?*

Dar, mai întâi trebuie imediat constatat, că tot atât timp au rezistat și celelalte două armate, cari au operat în Transilvania, fără să fie de vină generalii.

Timpul rezistenței, mai ales pentru acela care nu a fost la fața locului, sau nu a citit nici documentele, este foarte elastic și relativ. Trebuie un alt factor, ponderabil, cert, pozitiv, văzut cu ochii: un act, o mișcare, o manevră, un ordin greșit. Am auzit însumi pe unii generali, zicând «că ordinele de operațiuni ale Armatei a II-a erau clasice».

De altă parte, Stat-majorul nostru nu era

în măsură de a-și da bine seama și de a judeca în mod obiectiv operațiunile pe teren, căci el nu avea nici un contact și nici o legătură cu frontul de luptă.

Generalisimul francez apreciază și notează astfel un Stat-Major: «a contribuit puternic a da încredere tuturor prin ordinea și lumina ce a făcut să domnească pe frontul dela Verdun, prin activitatea și *bravura ofițerilor de Stat-major, cari pe lângă o muncă din cele mai grele de Stat-major, au găsit mijlocul de a rămâne în contact neîntrerupt și intim cu luptătorii de pe front*».

La noi, nici un ofițer de Stat-major dela Marele Cartier nu s'a văzut pe front, deși toți erau tineri și bravi.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

* * *

Iată ce scrie un autor (în limba franceză) asupra luptelor Armatei a II-a în Transilvania:

«*Corpul de Armată (din Armata I-a), care opera la Sud de Sibiu, fu înconjurat la un moment dat prin infiltrarea abilă a doue Divizii germane în frontul trupelor noastre. Situațiunea era gravă și luptele de o extremă violență, când una din brigadele din Armata a II-a (generalul Crainicianu), care tocmai opera la Făgăraș, veni în ajutor, făcând un marș greu de 120 km. într'o zi și o noapte și căzând spre seară în spatele și flancul armatei germane. (Urmează lupta dela Porumbac).*

«Acțiunea acestei Brigade, venită ca un fulger, în unire cu un detașament eroic, comandat de generalul Praporgescu, scapă situațiunea...

«Aripa stângă a Armatei a II-a română, rămânând în vânt și fiind atacată de o massă compactă de infanterie și de artilerie, se retrase în defileul Perșani către Barot, după lupte violente, pe linia ferată Făgăraș—Perșani și restabili legătura cu Armata I-a la 25 Septembrie 1916.

«De notat, că în Carpați dela 14 August erau aceleași regimente, cari luptau fără a fi schimbate; căci toate rezervele fuseseră trimise pe frontul de Sud (Dobrogea)...

«Sub presiunea armatelor lui Falkenhayn, Armata a II-a se retrase spre Brașov, iar Armata de Nord (general Prezan) trebui să-și stabilească liniile pe vechea frontieră.

«Sunt renumite mai ales luptele dela Brașov, lupte înspăimântătoare, cari au loc la marginea de Nord a orașului și asaltul sângeros, care avu loc în stradele lui». (Din «Le Triangle de la mort», par Virgile Serdaru).

* * *

Aceste constatări ale autorului sunt pe deplin întemeiate.

În adevăr, cum Armata a II-a nu se putea mișca decât după ordinul Marelui Cartier general și cum acest ordin era deja tardiv, pentru ajutorul Corpului de Olt, cu cel puțin 2

zile, de îndată ce am primit acest ordin, *am pus imediat Armata în mișcare*, și pentru ca aripa stângă (Div. 4) să ajungă cât mai repede, am luat toate măsurile impuse în cazuri de extremă urgență (punerea ranițelor în trăsuri și altele...).

Astfel, dacă ordinul de mișcare, dat Armatei a II-a de către Marele Cartier General a fost tardiv, — cine știe din ce împrejurări — aripa stângă a ei, după un marș forțat, ordonat de mine, «*căzu ca un fulger în spatele și flancul armatei germane*».

Bătălia «*victorioasă*», care urmează, «*sca-pă situațiunea*», în sensul, *că împiedică pe inamic de a urmări imediat Corpul de Olt și a-l distruge complet*.

Acesta a fost folosul «*victoriei strălucite*» (cum o numește scriitorul C. Kirilescu) al brigădei române, și acesta era folosul maxim la care se putea aștepta și Marele Cartier General, care cunoștea situația în momentul când a dat ordinul de mișcare către Armata a II-a.

De altfel, *încă cu mai multe zile înainte*, eu înștiințasem Marele Cartier general despre situație, în urma unei scrisori primite de la comandantul Corpului I Arm., prin care cerea un ajutor urgent.

De altă parte, ordinul M. C. Gl. nu avea de scop numai ajutorul *direct și izolat* al Corpului I. Arm., ci și un *alt scop principal*, deoarece el a mișcat întreaga Armata II-a, precum și Armata de Nord, pe cari le-a îndreptat spre Nord-Vest pe un front foarte larg până

la Hegen, având numai aripa stângă extremă spre Corpul I Arm.

Astfel, *Armata II-a*, fără nici un *esercițiu prealabil inutil sau nereglementar*, n'a fost nici un moment în *întârziere* în mișcarea sa proprie către Corpul I Arm., după primirea ordinului Marelui Cartier General.

Tot în scopul ajutorării urgente și eficace a Corpului I, eu micșorasem provizoriu frontul cel larg prevăzut până la Hegen și apropiasem către stânga coloanele de marș ale Diviziilor mele eşalonate. Dar, dintre acestea, Divizia VI-a, la centru, este oprită de inamic din flanc și intră în luptă cu el la Baranyhut, în timp ce Divizia IV-a înainte se bate la Porumbac.

Aceasta este situația, precum au descris-o și alți autori, cari nu au constatat nici o *întârziere* în pornirea și marșul propriu al Armatei a II-a, *după data ordinului primit*.

Dacă a fost *întârziere* în ajutorul Corpului I, aceasta a fost din partea Marelui Cartier general, astfel că, nici pe departe și din nici un punct de vedere, situația nu se poate compara cu aceea dela Waterloo, precum o face scriitorul C. Kirilescu în cartea sa.

*

* * *

Iată ce scrie un alt autor străin asupra rezistenței Armatei a II-a:

LE MISTÈRE ROUMAIN ET LA DEFECTION RUSSE,
PAR CHARLES STENNON

Paris, 1918.

«Primul obiectiv al lui Falkenhayn era de a libera Transilvania (pag. 101)... Generalii Stabss și Delmensingen respinseră Armata I-a (Culcer) asupra frontierei, dar i-au permis să scape; ea nu era distrusă și aceasta era esențialul. De acum înainte, ne mai temându-se de Armata Culcer, constrânsă la defensivă, Falkenhayn... concentrează mari efective, două treimi din Armata IX, spre a lovi stânga inamicului (dela centru, Armata II-a general Crainicianu). Dacă reușește, provoacă matematic retragerea armatei române întregi. De aceea, nu trimite nimic spre Nordul Transilvaniei, unde generalul Arz v. S. rausenberg, din Armata I-a austro-ungară, se mărginește numai a menține Armata generalului Prezan (pag. 104).

«Generalul Crainicianu, care voise să ajute Corpul I de la Sibiu și înaintase pe Valea Oltului până la Porumbac, unde aripa sa stângă, fiind în aer, se retrage (după lupta dela Porumbac și bătălia dela Baranyhut) și unde amenințarea inamicului în această direcțiune se precizează. Ambele Armate a II-a și a IV-a, debordate la aripele lor stângi, încep retragerea. Retragerea strategică, de sigur, în care Românii nu pierd nici prizonieri, nici material, dar Falkenhayn obține un rezultat consi-

derabil. Cele două armate, forțate de legea terenului, sunt nevoite să se separe... Consecința neevitabilă și gravă, bazele generalului Prezan la Nord și acelea ale generalului Crainicianu la Sud sunt divergențe, și aliații noștri sunt încă slăbiți.

«Pentru acești doi Șefi, retragerea este neegal turburată. Armata IV-a, urmărită de «Straussenberg, care avea lipsă de oameni, începe o retragere înceată la 5 Octombrie, iar la 10, ea părăsește munții, cari formează a doua centură a Transilvaniei.

«Nu tot așa era pentru Armata II-a, de care Falkenhayn se agățase îndârjit. Retragera aci nu era nici înceată, nici liniștită, ci o serie de mari ciocniri de arier-gardă, atacuri și contra atacuri, precum și de opriri pentru luptă. Obiectivul Armatei II-a era de a se rabate asupra frontierei, acoperind cele cinci trecători... Manevra armatei, care se retrage, se execută printr'o vastă conversiune cu stânga rezimată pe Făgăraș, servind de pivot. Falkenhayn... neîncrezându-se în Austriaci, îi așează la centru și-i amestecă cu Germanii. Ținta lui era Brașovul. Dreapta, exclusiv prusiană, trebuia să treacă înălțimile Perșani și să se îndrepteze spre Bran. Stânga, exclusiv germană de asemenea și formând un grup de mai multe Divizii, după ce ar lua Homorod, s'ar îndrepta spre Geisterwald și munții Barot.

«Pe linia jalonată de acest întreit obiectiv, Armata II-a rezistă, mai întâi, dar o serie de lupte unele mai sălbatice decât altele,

începute la 5 Octombrie, o constrânge le retragere.

«...O coloană prusiană ocupă Bran, centrul (aci se afla și comandantul Armatei) voiește să reziste înaintea Oltului. Brașovul se găsea pe linia de foc și se luptă pe strade. Baricade ridicate în grabă permiseră arier-gardelor de a rezista mult timp încă, pe când spre Nord la satul St. Peter se dădeau lupte înverșunate. Grație unor contra-atacuri repetate, Armata II-a putu să se retragă în bună ordine, neperzând decât 1200 prizonieri și 25 tunuri.

«...Desigur, în Transilvania, Românii obținură mai multe succese decât înfrângeri și 103 ofițeri cu 14911 oameni căzură în mâinile lor. Dar invaziunea în Transilvania fusese întreprinsă fără metodă... Armata rămânea intactă, dar o constatare se impune: ea avea să fie copleșită de însăși imensitatea țintei sale... și de acolo catastrofa».

Acest scriitor, nevăzut și necunoscut de mine, este cel mai documentat și mai obiectiv. El sintetizează în modul cel mai exact și clar operațiunile Armatei mele și constată toată plenitudinea rezistenței ei, cu atacuri, contra-atacuri și lupte înverșunate și sângeroase, unele sălbatice, atât în ofensivă, cât și în retragerea forțată, în buna ordine și fără pierderi mari, armata rămânând intactă». Totul era prevăzut în ordinele mele de operațiuni, precum se va vedea și mai departe.

Un alt scriitor (Român), în valoroasa sa carte «Războiul pentru întregirea Neamului»

de profesor C. Kirițescu, arată în mod luminat gradul de rezistență al Armatei II-a în Transilvania...

Orice Român poate ceti cu mândrie această rezistență pironită a bravilor soldați și ofițeri în bătăliile și luptele dela Porumbac până la Brașov și Carpați.

*
*   *
*

În fine, mai înainte ca Armata II-a să se retragă, după acea serie de mari lupte și după informațiile Diviziei de Cavalerie (la Baranyhut), primisem deja dela Armata de Nord comunicarea, că dânsa a luat o linie de adunare înapoi și că retrage Divizia 7-a din linia frontului la aripa sa stângă.

Deci, nu se poate zice, că retragerea Armatei II-a a provocat retragerea Armatei de Nord. Din contră, Armata II-a a fost descoperită la aripa sa dreaptă de către Armata de Nord, și pe aci, precum și pe aripa stângă (Armata I-a) a fost învăluită și atacată de inamic în bătăliile dela Perșani și Brașov, unde rămăsese complet izolată!

În adevăr, Marele Cartier general lăsase, din nenorocire, intervale foarte mari între cele 3 Armate, fără nici o legătură între ele, nici cel puțin comunicarea uneia de cece se ordona celorlalte, astfel că fiecare din ele lucra izolat și independent pe socoteală proprie! Fiecare înainta sau se retrăgea cum îi con-

venia, sau cum i se comanda, fără să știe ce fac celelalte Armate!

Dacă n'ar fi fost așa, adică dacă Marele Cartier ar fi ținut cele 3 Armate în strânsă legătură, atunci Armata de Nord, al cărui front era perpendicular pe frontul Armatei II-a (după linia munților) *trebuia, ca ea să părăsească pentru moment obiectivul primitiv, Valea Mureșului sau Budapesta, și să ia ca obiectiv forțele principale ale inamicului, cari se îndreptau către Brașov—București, să înainteze și să cadă d'a dreptul în flancul și în spatele inamicului.*

Această manevră, care ar fi împiedecat înfrângerea Armatei a II-a prin aplicarea principiului concentrării forțelor asupra *armatei* inimice, *trebuia ordonată de Marele Cartier, care rămâne răspunzător.*

*
* * *

Numai cu 3 Divizii, slabe din toate punctele de vedere, Armata a II-a a înaintat în Transilvania, a schimbat frontul spre Sibiu (după ordinul Marelui Cartier general, dat tardiv cu 2—3 zile), a atacat și a luptat dela 1 la 25 Septembrie 1916 (s. v.), dând 5 lupte, din cari trei victorioase, cu respingerea inamicului, cu luare de prizonieri și material de războiu, însă fără a face sgomot, nici a *împuşca prea repede pe proprii săi soldați și ofițeri, cari nu erau încă răsboiți și oțeliți în lupte.*

Armata II-a este constrânsă la defensivă pe

la jumătatea lunei Septembrie. De acum ea se bate neconținut până la sfârșitul lunei și rezistă dela Făgăraș la Carpați, contra unor trupe prusiene, superioare în număr, oțelite în războiu cu doi ani înainte.

«Numai Armata de Nord a avut,— cum scrie autorul de mai sus —, o retragere neturburată, având în fața sa trupe mai puține, cari nu făceau decât să o mențină, inimicul ținând numai Brașovul și București».

Apoi, grupul de armate dela Dunăre și Olt, după marea bătălie dela Argeș, a rezistat și s'a retras în acelaș interval de timp, ca și Armata II-a, însă cu pierderi enorme.

Deși, comparativ, Armata II-a și I-a din Transilvania au dat mai multe lupte sau bătălii și au rezistat mai mult timp pe teritoriul lor, totuși personajul amic al generalului Iliescu a auzit, că Armata a II-a s'a retras prea repede din Transilvania?!

Această părere este cu totul în contradicție cu constatările autorilor citați mai sus, precum și cu realitatea.

Armata II-a, după un marș de flanc foarte periculos spre Sibiu, cu inimicul în flancul drept, a dat mai multe lupte și bătălii, a fost respinsă în *front organizat* și a ocupat în *front organizat* Carpații, în stare de a continua rezistența în munți.

Dar în bătălia dela Argeș, s'au pierdut Capitala, o enormă cantitate de tunuri și mitraliere și un mare număr de prizonieri. Toate Diviziile armatei au fost scoase din luptă, de-

zorganizate și trimise în Moldova pentru refacere.

Pierderea acestei bătălii a atras și retragerea în cea mai mare grabă a Armatei a II-a (general Averescu), care de 45 zile ținea bine munții, dar care acum era espusă a fi întoarsă de inamic. În retragere, Corpul II de Armată și-a pierdut chiar Divizia a IV-a și artileria.

Acest al doilea dezastru al Armatei noastre (după Turtucaia), atât în bătălie, cât și în retragere, s'a putut întâmpla, în mod fatal, din una și o mie de cauze, fără ca Marele Cartier general să fie schimbat!?

De ce atunci, nu s'ar fi putut întâmpla acelaș lucru, în mod fatal, din aceleași cauze, și la Armata II-a, care n'a fost nici dezorganizată, nici desființată?!

Unde sunt *logica* și *rațiunea*, cari singure țin lumea? Fără de acestea, — din cari naște dreptatea, — pământul se răstoarnă și nu mai există nici turmă, nici păstor.

Dar acolo, unde ard ura și dușmănia nu poate fi nici logică, nici rațiune și, prin urmare, nici dreptate. Și atunci, despotism și anarhie!

În istoricul campaniei mele de o lună în Transilvania, voi demonstra, cu acte și documente, că totul aci a fost prevăzut și judecat și că, prin mișcările și manevrele sale, Armata II-a nu numai că a rezistat peste puterile ei, dar că a scăpat de o distrugere și de un

dezastru identic cu cel dela Turtucaia și dela Argeș.

* * *

Dau, ca exemplu un extras din ordinul de operațiune al bătăliei dela *Brașov*, pe frontul *Tohan, Rășnov, Brașov, Simpetru, Barabas, Sepsi St. George*.

«De îndată ce inamicul se va ivi, spre a ataca frontul ce trupele noastre ocupă acum, el va fi acoperit de o ploaie de foc, atât timp, până ce va fi sdruncinat.

«Nici o armă nu va tăcea sau va lipsi din front, pentru ca acest timp să fie cât mai scurt. Atunci, *trupa de manevră* și chiar *cea de preparațiune* vor lua ofensiva în flancul și frontul vrăjmașului.

«Precum nu admit defensiva față de forțe inferioare, cu atât mai mult nu admit defensiva față de forțe superioare, fără o contra-ofensivă energică cu focuri și cu baioneta.

«Ordon, dar: totdeauna contra-ofensiva în apărare și totdeauna ofensiva contra unor forțe inferioare, sub cea mai grea răspundere a diferiților comandanți.

«Deasemenea, nu admit nici o retragere, fără aprobarea sau ordinul Comandantului imediat superior, care rămâne răspunzător...

«Pozițiunile indicate se vor întări puternic și se vor menține cu toată hotărârea. Numai în caz de absolută nevoie și după ordin expres, rezistența se va retrage pe linia Bran—

«Roşnov—Timiş— Tatrang—Nyen —Lysin—
Makka.

«Se vor lua cele mai energice măsuri pen-
«tru a se apropia colcanele de muniţiuni la dis-
«tanţele regulamentare.

«Adesea pierderea unei mari bătălii aduce
«pierderea ţării sau a unui mare scop.

«Bătălia dela Braşov este o mare bătălie.

«Mai bine să murim de cât să o pierdem.

«In numele conducătorilor ţării, ordon:

«Pentru această bătălie se impune nu numai
«contra-ofensivă cu *trupele de manevră* ale ar-
«matei şi ale fiecărei Divizii în parte, dar chiar
«contra-ofensiva Armatei întregi, atât cu tru-
«pele de preparaţiune, cât şi cu cele de ma-
«nevră.

«De aceea, ordon, ca, după o potrivită pre-
«paraţiune prin foc a acestor două feluri de
«trupe, să se ia de îndată contra-ofensiva cea
«mai furioasă pe tot frontul.

«Contra-ofensiva se va produce, pe cât se
«poate, simultan, când inamicul ar ajunge, la
«fiecare Divizie, la o distanţă de câteva sute
«de metri, prin focuri şi apoi asaltul cu baio-
«neta în mod sălbatec.

«Baioneeta ne va da victoria.

«Când, în caz extrem, rezistenţa după un
«timp îndelungat ar deveni imposibilă, atunci
«Diviziile... vor ocupa respectiv gura defileu-
«rilor Timeş—Tatrang şi Buzău.

«In gura acestor defileuri, rezistenţa va fi
«estremă şi nu se va esecuta nici o retragere

«decât după aprobarea Comandantului Armatei...

Comandantul Armatei II-a
General Crainicianu.

* * *

Tot așa în toate celelalte lupte, toate ordinele de execuțiune au acelaș caracter de ofensivă sau de contra-ofensivă, de rezistență și de neretragere.

Cu toate acestea, în bătălia dela *Perșani*, un regiment de infanterie de origine orășânească, deși încadrat în linie, a părăsit dela sine cea mai importantă pozițiune a frontului!?

Deasemenea, o baterie de artilerie a fost părăsită de un căpitan, care a scos închizătoarele dela tunuri și a plecat! El a scăpat fără pedeapsă, grație unei mari protecțiuni.

Tot așa, la câteva minute după inspecția mea pe frontul bătăliei, un regiment de artilerie, din ordinul colonelului, a părăsit tunurile, în plină bătălie, fără a fi distruse de focul inamicului! Chiar ofițerii din Stat-majorul meu au oprit atelajele, cari fugeau fără tunuri și fără chesoane! Colonelul și unii căpitani au fost condamnați la câteva luni închisoare!

Este de ajuns atât, pentru ca o bătălie să fie pierdută.

Un pluton de infanterie, comandat de un ofițer, care părăsise frontul, a fost scos dintr'o

ascunzătoare, chiar în prezența mea pe frontul dela Perșani!

Tot atunci, după amiazi, în timpul bătăliei, generalul Comandant al Diviziei era atât de turburat, în cât a fost în neputință de a-mi espune situațiunea luptei, și am recurs la ofițerul de Stat-major și la un comandant de regiment!

* * *

Bătălia mergea rău. Cine poate descrie durerea și revolta sufletului meu, că nu puteam lua în mână pe fiecare soldat și ofițer, spre a asvârli cu ei în inimic?! E un naiv acel ce crede, că, în afară de căpitan, maior sau cel mult colonel, — ceilalți comandanți mai pot impune soldatului în luptă voința și inimilor! Odată în foc, comandantul soldatului este *el însuși*, cu sufletul și sângele cu care s'a născut și crescut.

În bătălie, este mai fericit simplul soldat, de cât comandantul cel mai înalt, căci el are în mână voința și arma lui, cu care poate să-și arate bravura, să-și ucidă vrăjmașul și să-și potolească setea de ură și de răsbunare, adăpându-se cu iubirea de Patrie!

* * *

În bătălia dela Brașov, în ajunul ei, seara, Divizia a 4-a se retrăgea din front, tocmai în timpul când se organiza acest front pentru

lupta de a doua zi! Am prins-o însumi în drum, cu primele elemente la Predeal, și am întors-o noaptea pe front.

Am alergat apoi la generalul comandant al Corpului II de Armată... Acesta uitase neciti în buzunar ordinul de bătaie, pe care îl primise cu o zi înainte!!!

Adăugând la acest fapt esttraordinar toate celelalte cauze de inferioritate, ca armament, munițiuni, aeroplane, mitraliere, moral, nerăboirea trupelor și ofițerilor, etc. pierderea bătăliei dela Brașov, care fusese la timp complet pregătită, era fatală și espicabilă.

* * *

Ordinul de luptă, reprodus mai sus, stabilește toată *voința* și toată *holărîrea* mea, nu numai de a rezista și de a păstra terenul de luptă, dar și de a învinge și de a respinge pe inamic, ceea ce și reușisem în prima fază a bătăliei dela Brașov, respingând, prin contraofensivă ordonată, pe inamic spre Nord.

Din nenorocire, în urmă, Armata II-a, copleșită de artileria, mitralierele și aeroplanele inimice, este respinsă până în munți, cași celelalte Armate.

Astfel, Armata II-a a atacat cu succes și a rezistat în Transilvania, dar a fost învinsă și respinsă în bătăliile dela Perșani și Brașov, iar retragerea ei a fost aprobată de Marele Cartier general asupra defileurilor munților.

Tot așa, după Turtucaia, ar fi fost mai bine,

dacă Marele Cartier ar fi retras armatele în munți și s'ar fi mulțumit timporar cu apărarea lor. Prin această manevră, pe care știința o prevede, s'ar fi zădărnicit superioritatea inamicului, s'ar fi evitat înfrângerile noastre și victoriile lui, s'ar fi păstrat efectivele și s'ar fi putut opera cu succes în Dobrogea.

De asemeni, mai târziu, în țară, ar fi fost mai bine, dacă s'ar fi evacuat din *timp* Oltenia cu toate bogățiile ei și dacă Armatele s'ar fi retras la Olt, în loc de Argeș, și s'ar fi organizat acolo marea apărare, după cum am opinat în scris și verbal la Marele Cartier general.

Datina apărării decisive a Olteniei și a țării despre Apus era la Olt, iar nu la Argeș. Apărarea țării la Olt era tradițională în armata noastră și confirmată de toată competențele militare din străinătate. Chiar pentru împiedicarea trecerei Dunărei s'ar fi căpătat un spațiu mai mare de manevră între Olt și Argeș.

De asemenea, după pierderea Oltului, ar fi fost mai bine, dacă s'ar fi evacuat la *timp* Capitala cu toate avuțiile ei și ale Munteniei și dacă Armata n'ar fi dat marea bătălie de pe Argeș, ci s'ar fi mulțumit numai cu luptele de arier-gardă și cu împiedecarea serioasă a trecerei Dunărei de către inamic, iar grosul s'ar fi retras organizat, până ce ajungea și intra în frontul armatei rusești, care înainta din Moldova.

Atunci, desigur, n'am fi oferit noi înșine inimicului o mare victorie, iar nouă înșine o mare înfrângere.

* * *

Asemeni retrageri voite, organizate și ordonate la timp, cred că s'ar fi impus. O retragere, oricât de dureroasă ar fi ea, nu poate fi condamnată, dacă e bine justificată *în vederea unui scop*.

Cine a condamnat retragerea generalului Joffre dela frontiera Franței până la Marna?!

În loc de un războiu de frontiere, de teritorii, de orașe sau de Capitale, știința războiului preferă *războiul de manevră*, pentru distrugerea armatei inimice și conservarea armatei noastre, cât de mică, dar organizată și solidă, chiar până la încheierea păcii.

De aceea, arta războiului, odată cu căutarea și zdrobirea armatei inimice, prevede și admite mișcări, dislocări, ruperi de luptă și retrageri *voite*, pentru asigurarea armatei și lovirea la timp a inimicului.

Decât o bătălie cu mai mulți sorți de izbândă pentru inamic, adică o victorie oferită lui, ca la Argeș, mai bine o retragere la timp, ca aceea din văile Prahovei și Buzeului.

Decât păstrarea unui teritoriu, oraș sau Capitală (București) cu prețul desființării armatei (Argeș), mai bine păstrarea armatei (Baranyhut, Transilvania).

Esistența armatei organizate înainte de toate (Armata II-a, Putna—Șușița).

Evitarea înfrângerii și pândirea victoriei cu armată cruțată și organizată (Șușița—Mă-rășești—Tecuci).

*
* * *

Fără îndoială, în lege, o trupă sau o armată trebuie să țină și să lupte până la distrugere, până la pieire. Dar comandantul ierarhic superior calculează, determină și ordonă după împrejurări, rezistența, contra-ofensiva sau retragerea, dacă bineînțeles, aceasta n'a fost deja efectuată dela sine de către o trupă slabă, sau nu este impusă de inamic, în cazul unei retrageri *silite*.

«Retragerea armatei franceze după bătălia «dela Charleroi, retrageere bine organizată, «cuprindea în sine viitoarea victorie dela «Marna». 1)

«Câți comandanți nu s'ar fi încăpățânat. «Lupta pas cu pas este o resursă, care ademe-
«nește pe soldați numai prin caracterul ei
«eroic. Dar Joffre înțelege, că a opri armatele
«sale, spre a lupta, este a risca distrugerea lor.
«Înainte de toate trebuie a scăpa, spre a putea
«reveni. Deci el vede și lucrează. Joffre se des-
«copere lui însuși și țării sale în nenorocire
«(cum era și țara noastră după Turtucaia și
«Oltenia). Franța găsisse un om, un șef, un
«căpitan.» (1).

¹⁾ «Figaro».

¹⁾ Hanotaux, Revue des Deux Mondes.

«Elementul principal al apărării nu este terenul, dar armatele.

«Armatele sunt, cari trebuiesc păstrate intacte. Atâta timp, cât armatele rămân organisme vii și puternice și cât timp nimic nu strică funcționarea lor și sunt capabile de acțiuni și reacțiuni, chestiunea locului unde ele se mișcă este secundară. Dacă inimicul n'a reușit prin loviturile sale a distruge armatele adversarului, a le scoate afară din luptă, ele rămân totdeauna o massă care se împunternicește pe măsură ce timpul trece. (2).

Cauzele înfrângerii celor trei armate ale noastre în Transilvania sunt adânci și fatale. Ele sunt identice cu acelea ale dezastrelor dela Turtucaia și dela Argeș.

Pentru ce atunci doue judecăți și doue măsuri?

Intâi, pentrucă, la Marele Cartier general și în altă parte ardea sub cenușă patima răsunării, ambițiunei și a preamării, de unde, rășboiul dintre noi, sau rășboiul contra celor modești, onești, drepți și *neprotegiuți*, — rășboiu, care umple istoria noastră națională și ne-a adus, în trecut ca și astăzi, la pierderea atâtor pământuri subjugate de străini.

Al doilea, pentrucă, la Marele Cartier general, — deși luminat și instruit prin focul dela Turtucaia, — se păstra totuși iluziunea, că tot vom putea înainta spre Budapesta! iar când s'a văzut trista realitate, — că armatele noastre sunt, din contră, oprite și respinse, —

¹⁾ L'Indépendance R. 1928

atunci s'a aruncat răspunderea asupra comandanților!

În primul moment și în durerea sfărâmării unei speranțe, mărturisesc, că procedarea Marelui Cartier general era espicabilă. Dar, în urmă, judecata trebuia luminată și erorile îndreptate.

*
*
*

Generalul Joffre nu schimba un comandant, după un nesucces, decât dacă se constata o greșală tehnică în comanda lui.

După înfrângerea și retragerea armatelor franceze dela fruntarii, la începutul războiului, generalul *Joffre* și ceilalți comandanți n'au fost schimbați din comanda lor. Ei au câștigat în urmă marea victorie dela Marna, căci în fond ei erau bravi și capabili. Dacă *Joffre* ar fi fost înlocuit subit, cine știe, dacă victoria dela Marna ar mai fi avut loc?

Generalul englez *sir Douglas Haig* a fost menținut în comanda sa după toate nesuccesele dela început, când n'avea armată, dar în urmă, când a avut cu ce să se bată, a câștigat victorii strălucite.

Generalul italian Cadorna, după dezastrul dela Isonzzo, a primit reînnoirea încrederii guvernului și, în urmă, cu toate onorurile cunite, a fost numit în *comitetul suprem interaliat*, căci vina dezastrului nu era a lui.

La noi, dacă se continua cum se luase la început, nu mai rămânea nici un comandant. Im-

pingerea de jos în sus devenise vertiginioasă. Un comandant, abia numit, era înlocuit sau dat judecății, chiar *după o singură vorbă aruncată în vânt de un inconștient sau de un vrăjmaș*. Unii ofițeri alergau după aripi, ca să sboare, iar Marele Cartier general, în disperarea nesucceselor, căuta mascote.

Noroc, că în cele din urmă, judecata a înlocuit semeția, trufia, prezumțiunea și brutalitatea procedului dela început.

ROSTUL BULGARILOR IN RASBOIU

Oricât de mult bine am făcut noi Bulgarilor în trecut, vărsându-ne chiar sângele pe câmpiile Bulgariei în 1877—1878, totuși Bulgarii nu puteau uita intervenția noastră în 1913, când ei au pierdut Cuadrilaterul.

Iată rostul războiului Bulgarilor contra noastră în războiul mondial. Deși nedrept, era însă firesc și de așteptat.

De aceea, încă din timpul neutralității, eu am propus, precum am arătat deja, că noi trebuim să facem concesiuni Bulgarilor în Cuadrilater, spre a cumpăra neutralitatea lor și a evita războiul pe două fronturi.

În caz contrar, trebuim mai întâiu să batem armata bulgară în timpul de o lună, până când Austro-Germanii s'au concentrat în Transilvania, sau să părăsim Dobrogea și să menținem pe Bulgari la Dunăre.

Aceasta fiind situația, se pune marea întrebare: cum au putut Bulgarii să ne înșele atât de grozav prin declarațiunile și asigurările lor, că nu ne vor ataca și că ei nu se vor bate contra Rușilor.

Era cu neputință să credem așa ceva! Se oprește mintea în loc și refuză de a mai judeca.

Nici garanția Rușilor nu avea nici o valoare. De sigur, nici ei nu o credeau, deși o afirmau. Interesul Rușilor și chiar al aliaților era, ca noi să intrăm în foc la Nord.

Noi uitam tot trecutul Bulgarilor; uitam, că idealul lor era Dobrogea și Macedonia; uitam, că Rușii aveau tot interesul, ca armata noastră să fie în flancul lor stâng în Moldova și în Transilvania; în fine uitam, că marii Căpitani de războiu, în frunte cu Napoleon, n'au făcut, în general, războaie de teritorii sau de provincii, nici de fruntarii.

*
*   *
*

Astfel, din nenorocire, planul nostru de războiu a fost întocmit, în parte, pe credința, că Bulgarii nu ne vor ataca în spate.

Această mare greșală este punctul de plecare al dezastrelor noastre în războiu, punct pe care l'am prevăzut în scrierile mele din timpul neutralității.

Politica noastră de războiu, politica diplomatică în timpul neutralității a lăsat, cred, mult de dorit.

Este de mirare, cum Aliții noștri au aprobat planul de războiu al României, tot așa precum misiunile franceze n'au împiedicat bătălia dela Argeș ? !

Cu siguranță, că Rușii și poate chiar noi am asigurat pe Aliți, că Bulgarii nu ne vor ataca la Sud.

Se poate iarăși, ca chiar Aliții să fi preferit, ca Armata noastră să opereze cu grosul spre Nord în Transilvania, pentru ca noi să ne apropiem de teatrul central și să atragem asupra noastră o parte din forțele Austro-Germane, precum s'a întâmplat.

RĂZBOIERA TRUPELOR

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Războiera trupelor, ofițeri și soldați, adică obicinuința lor cu focul și cu moartea în față, precum și învățătura tacticei inamicului, constituiesc un factor foarte important în lupte și bătălii.

Primul comunicat de războiu al Americailor în Franța (1919) zice:

«Batalioanele primului nostru corp expediționar luptau în comun cu batalioanele franceze *războite*. Trupele noastre sunt sprijinite de baterii americane împreună cu baterii franceze *războite*...»

Se vede câtă prudență și ce metodă puneau Americailor în trimiterea trupelor lor în foc la început, spre a le război încetul cu încetul.

În acelaș scop, contingentele lor, sosite în Franța, sunt instruite mult timp înapoia frontului în atmosfera luptelor.

În armata franceză și în altele, cei mai mulți generali, în cap cu Joffre, sunt rășboiți și formați în Colonii.

Generalisimul englez sir Douglas Haig a avut la început multe pierderi «*din cauza neexperienței sale de rășboiu*».

La noi. Marele Cartier general n'a ținut seama de nerășboirea trupelor noastre. Cad capetele ca frunzele de vijelie. Se răspunde cu semeție și impulsivitate, în loc de severitate rece și judecată dreaptă.

Importanța rășboirei trupelor în câștigarea bătăliei se dovedește în luptele și bătăliile din Moldova, după refacerea armatei. Armata din 1917, după șederea de mai multe luni pe front, nu mai este armata din 1916. Ea se descoperă și este ceea ce a fost la *Mărăști și Mărășești*: bravă și disciplinată.

PREGĂTIREA ARMATEI

În 1913, la mobilizarea pentru Bulgaria, armata noastră era pregătită și putea face rășboiul.

Din 1913 până la 1916, armata a făcut desigur progrese, dar nu îndeajuns, astfel că ea n'a fost destul de pregătită pentru un alt rășboiu, care se prevedea și se apropia. Abia în

1915—916 s'a făcut tot ce se mai putea face.

Trei cauze pot explica aceasta:

1. *Neglijența*, nepriceperea sau neprevăderea Marelui Stat-major și a Administrației războiului ;

2. *Lipsa de bani*, neacordându-se armatei nici sporuri bugetare, nici credite extraordinare. În 1910, s'a acordat Ministrului de războiu numai un spor bugetar de 1 milion. Atunci am fost nevoit să fac cele mai mari economii dela unele capitole și am reușit să comand mitraliere, ce nu aveam, bucătării și cuptoare de campanie, fabrica de pulbere dela Dudești, uniforma nouă, câteva tunuri și munițiuni, al căror cost la fabrica Krupp, l'am redus cu o treime, cu toată lupta proteguită a fabricii.

CU Cluj / Central University Library Cluj

Am cerut și un credit estraordinar de 150 milioane pentru alte trebuințe, dar Regele Carol mi-a răspuns, că asta este o prea mare cheltuială, că trăsuri, cai și altele, ne vor fi date de Austria. Precum se vede, alianța aceasta a fost foarte dăunătoare pentru armata noastră !

3. *Diplomația noastră*, sau Ministerul de externe, sau Capul acestora n'au provocat ridicarea armatei la înălțimea împrejurărilor și a idealului național.

Astfel, nimeni poate, afară de Regele Carol, nu știa în 1909, ceeace mi se confiase mie, după un prânz, de către Arhiducele austriac Leopold Salvator, inspector general al Artileriei.

riei, că «în cel mult 2 ani, Serbia va fi ștearsă de pe harta Europei»!

Am raportat aceasta Regelui Carol, care nu s'a arătat de loc surprins.

Acestea sunt poate cauzele pentru cari armata noastră în 1916 nu a fost îndeajuns pregătită de războiu, mai ales după campania din Bulgaria.

Astfel în 1916, armata n'a avut îndeajuns:

Tunuri grele,
 Obuziere grele,
 Mitraliere,
 Munițiuni,
 Unelte de săpături,
 Rețele de sârmă,
 Grenade,
 Telefoane,
 Baloane,
 Aeroplane, etc., etc.

Pe când bateriile noastre, asupra cărora sburau aeroplane inimice, erau imediat descoperite, și o ploaie de obuze inimice le inundau și le distrugeau, precum și pe trupele noastre, artileria noastră nu descoperea decât târziu sau de loc bateriile și trupele inimice!

Tot așa lipsa noastră de informațiuni prin aeroplane și cavalerie a ținut continuu în întunec armata noastră asupra forțelor și mișcărilor inamicului, pe când acesta vedea și știa totul mai dinainte asupra noastră.

Astfel, se poate zice, că, între altele, lipsa tunurilor de calibru mare și a aeroplanelor ne-au răpit victoria.

